

УДК 336.1

Сидорчук А.А.

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри фінансів імені С.І. Юрія
Тернопільського національного економічного університету

ФІНАНСИ ДОМОГОСПОДАРСТВ У ФІНАНСОВІЙ СИСТЕМІ КРАЇНИ: СУТНІСТЬ, ПРИНЦИПИ ОРГАНІЗАЦІЇ

THE ESSENCE AND PRINCIPLES OF THE HOUSEHOLD FINANCE IN THE FINANCIAL SYSTEM

АНОТАЦІЯ

У статті запропоновано авторський підхід до розгляду суті фінансів домогосподарств як окремої сфери фінансової системи. Визначено місце і роль фінансів домогосподарств у фінансовій системі країни. Досліджено риси функціонування фінансів домогосподарств як сфери фінансової системи. Охарактеризовано види фінансових відносин у сфері фінансів домогосподарств. Визначено принципи організації фінансів домогосподарств у фінансовій системі країни.

Ключові слова: фінансова система, фінанси домогосподарств, принципи, обмеженість фінансових ресурсів.

АННОТАЦИЯ

В статье предложен авторский подход к рассмотрению сути финансов домохозяйств как отдельной сферы финансовой системы. Представлены место и роль финансов домохозяйств в финансовой системе страны. Исследованы особенности функционирования финансов домохозяйств как сферы финансовой системы. Охарактеризованы виды финансовых отношений в сфере финансов домохозяйств. Определены принципы организации финансов домохозяйств в финансовой системе страны.

Ключевые слова: финансовая система, финансы домохозяйств, принципы, содержание, явление, форма, ограниченность финансовых ресурсов.

ANNOTATION

In the article, the author has offered the approach to the merits of household finance as a separate sphere of the financial system. Also presented place and the role of household finance in the financial system of the country. The author has researched features functioning of household finance as the sphere of the financial system. It has defined types of financial relations in the field of household finance. The principles of the household finance in the financial system of the country have presented.

Keywords: financial system, personal finance, principles, contents, phenomenon, shape, limited financial resources.

Постановка проблеми. Посилення уваги до проблем фінансів домогосподарств в Україні зумовлено зміною концептуальних підходів до сутності домогосподарства як одного із важливих суб'єктів фінансової системи країни. Розгляд цього явища в сучасних умовах визначається демографічними та економічними тенденціями України, коли незначна питома вага заробітної плати домогосподарств у ВВП [1; 2] і збільшення кількості осіб пенсійного віку у порівнянні із працездатним населенням зумовлює необхідність управління особистими фінансами у працездатному віці для забезпечення гідного життя у непрацездатному віці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика фінансів домогосподарств привертає увагу багатьох вітчизняних вчених. Серед

українських дослідників варто назвати Т. Кізіму, С. Юрія, Н. Ясинську та ін. Незважаючи на значний інтерес з боку економістів, питання визначення місця і ролі фінансів домогосподарств, принципів їхньої організації у фінансовій системі країни потребує більш повного та всебічного висвітлення. Це підтверджує, наприклад, практика формування доходів домогосподарств пенсійного віку за рахунок як солідарних страхових внесків (Пенсійний фонд України), так і коштів державного бюджету (який покриває дефіцит Пенсійного фонду України). Це свідчить про **невирішену проблему** відсутності належної теоретичної обґрунтованості фінансової бази для домогосподарств, що унеможливорює розробку довгострокової фінансової політики у цій сфері.

Метою статті є розгляд сутності фінансів домогосподарств і визначення місця, ролі, рис і принципів організації фінансів домогосподарств як окремої сфери фінансової системи.

Виклад основного матеріалу дослідження. Термін «домогосподарства» нами використовуватиметься в контексті означення такого суб'єкта фінансових відносин у суспільстві, як населення.

У фінансові відносини в Україні не вступають домогосподарства в означенні сім'ї або спільноти осіб, які ми можемо вважати родиною, що більше підходить до етимологічного значення цього слова. Вони були би суб'єктом фінансових відносин, якби згідно з чинним законодавством чи встановленою практикою розподілу ВВП в Україні сім'я чи родина була суб'єктом оподаткування або користувалась податковими пільгами, або заробітна плата людини залежала б від того, чи самотня людина, чи перебуває вона в шлюбі, чи є в неї діти, чи ні, скільки дітей тощо. Оскільки таких умов розподілу в Україні нема і ми не можемо зробити прогноз, чи вони взагалі можливі в майбутньому, термін «фінанси домогосподарств» у практиці існування нашої фінансової системи є дещо штучним. Виходячи зі встановленої практики, правомірним був би термін «фінанси фізичних осіб», «фінанси населення» або «особисті фінанси» [3]. Водночас ми хочемо відзначити, що в західній фінансовій науці термін «фінанси домогосподарств» використовується часто і його існування зумовлено практикою, коли саме сім'я є

тим суб'єктом, хто бере участь в процесі розподілу та перерозподілу виробленого в країні продукту [4, с. 76; 5]. Враховуючи той факт, що ця практика, на думку автора, повинна скластись в Україні, у статті нами використовуватиметься саме термін «фінанси домогосподарств».

Існування домогосподарства як суб'єкта фінансових відносин характеризується тим, що воно сьогодні безпосередньо бере участь у процесі суспільного виробництва і, як наслідок, у процесі розподілу виробленого в країні продукту як його учасник (отримує фінансові ресурси на стадії роз-

поділу); брало участь у суспільному виробництві в минулому і сьогодні користується певними преференціями, що впливають на процес розподілу виробленого продукту (отримує фінансові ресурси на стадії перерозподілу); братиме участь у суспільному виробництві в майбутньому.

Таким чином, саме участь або неучасть домогосподарства у відносинах розподілу чи перерозподілу валового внутрішнього продукту (інколи національного багатства) у минулому, сьогодні чи у майбутньому і зумовить існування або неіснування фінансів домогосподарства.

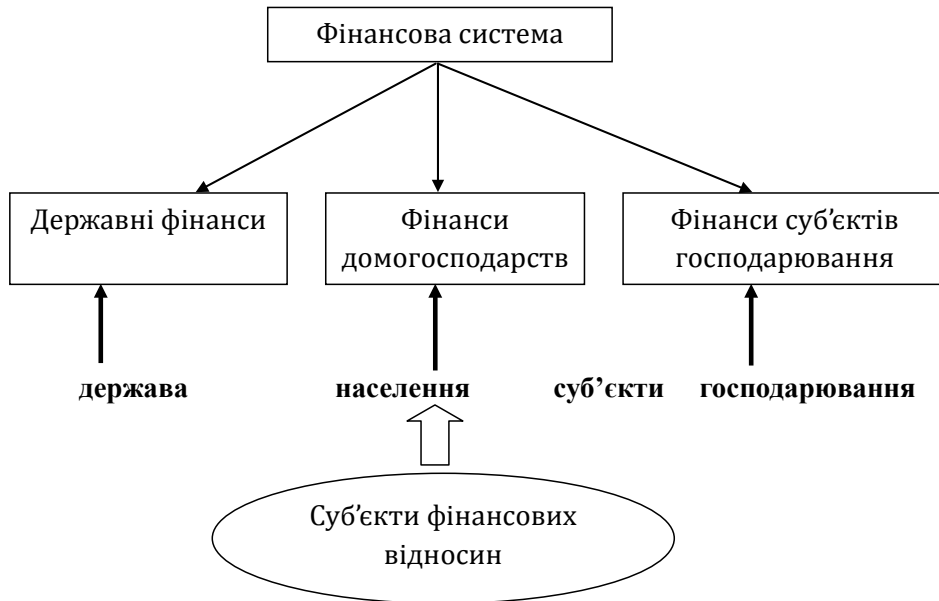

Рис. 1. Структура фінансової системи країни згідно з критерієм суб'єктів фінансової системи країни [складено автором на підставі 6; 7]

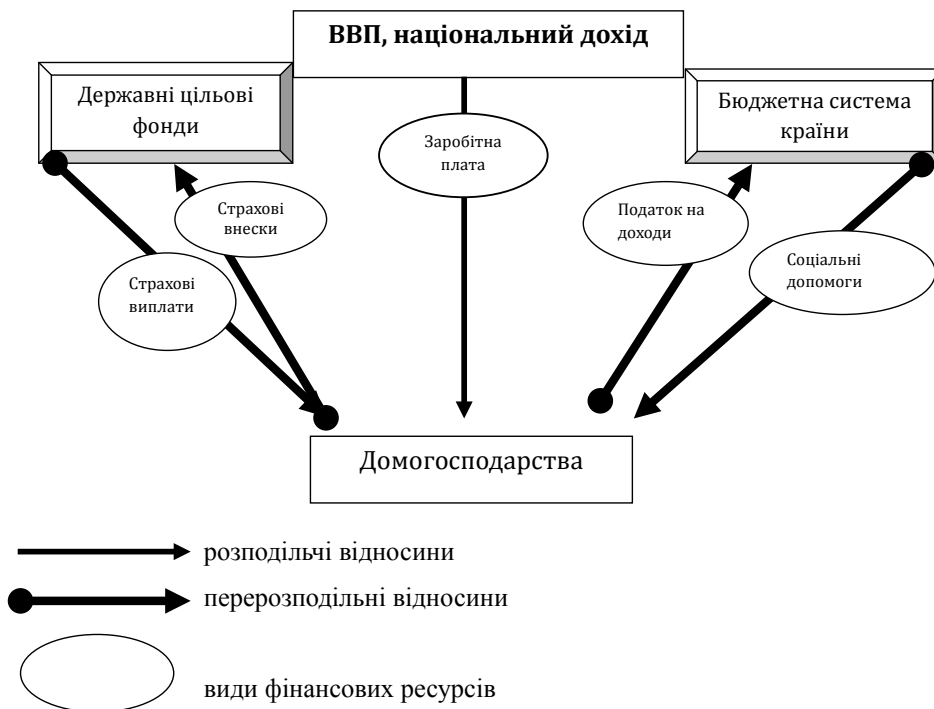

Рис. 2. Функціонування сфери фінансів домогосподарств [складено автором на підставі 6; 7]

Якщо розглядати побудову фінансової системи будь-якої країни згідно з критерієм існуючих в її економіці суб'єктів фінансових відносин, то фінанси домогосподарств являтимуть собою одну із сфер такої системи (рис. 1).

Функціонування фінансів домогосподарств у межах такої фінансової системи повинно характеризуватися рисами, описаними нижче.

1. Усі сфери фінансової системи розташовані на одному горизонтальному рівні, що означає рівність усіх суб'єктів фінансових відносин у процесі розподілу та перерозподілу ВВП чи національного доходу між собою. Ця рівність, з одного боку, правова, з іншого – економічна. Правова – оскільки жоден із суб'єктів не може і не повинен бути «над» іншим. Недотримання такої вимоги, як це було в СРСР, коли держава стояла над іншими суб'єктами, приводить до існування так званої «економіки затратного типу» і як наслідок – неможливості існування такої фінансової системи взагалі (розвал СРСР). Економічна рівність полягає в тому, що населення бере участь у розподільчих відносинах на правах активного учасника створення ВВП.

2. Кожна зі сфер характеризує окремі аспекти побудови фінансової системи країни. Зокрема, фінанси домогосподарств – ефективність її побудови. Виходячи з того, що основне призначення фінансових відносин у суспільстві – забезпечення всіх суб'єктів фінансових відносин фінансовими ресурсами в обсязі, необхідному для їхнього нормального функціонування, саме у зазначеній сфері через зіставлення розміру отриманих фінансових ресурсів домогосподарствами з нормами їх забезпечення (наприклад, встановленим розміром прожиткового мінімуму, межі малозабезпеченості тощо) ми можемо дати відповідь на питання, ефективно чи неефективно побудована фінансова система у такому суспільстві. Саме можливість оцінити ефективність побудови фінансової системи країни загалом через сферу фінансів домогосподарств і визначає їхню важливу роль у перебігу фінансових відносин у суспільстві.

Цій сфері фінансової системи притаманні такі види фінансових відносин, як

а) розподільчі – виникають у процесі первинного розподілу ВВП чи національного доходу. Матеріальне втілення таких відносин відбувається через виплату заробітної плати працівникам, зайнятим у суспільному виробництві;

б) перерозподільчі – виникають у процесі вторинного розподілу (перерозподілу) ВВП чи національного доходу. Матеріальне втілення таких відносин відбувається через отримання від держави соціальних допомог різноманітного характеру (пенсій, при народженні дитини, по досягненню дитиною певного віку тощо). Отримання таких допомог може мати в основі участь у процесі суспільного виробництва (пенсії за віком), а може і не мати (пенсії по інвалідності, при народженні дитини тощо).

На рис. 2. схематично подано функціонування сфери домогосподарств та матеріального втілення її фінансових відносин.

Як бачимо, у процесах розподілу виробленого продукту (ВВП чи національного доходу) домогосподарства беруть участь як безпосередні учасники цього процесу і отримують заробітну плату. Відзначимо той факт, що інші суб'єкти фінансових відносин – підприємства державної форми власності, суб'єкти господарювання – отримують при цьому прибуток. Із отриманої заробітної плати домогосподарства сплачують згідно з чинним законодавством податки та страхові внески до бюджету та цільових фондів відповідно. А через ресурси бюджетної системи та цільових державних фондів домогосподарства отримують різні види соціальних допомог і виплат.

Таким чином, фінансові ресурси, що є в розпорядженні домогосподарств, умовно можна поділити на первинні (утворюються на стадії розподілу) та вторинні (утворюються на стадії перерозподілу ВВП). Водночас певні категорії громадян, які не беруть участі у суспільному виробництві (пенсіонери, студенти, інваліди тощо) свої фінансові ресурси отримують на стадії перерозподілу ВВП, хоча за часом виникнення для таких категорій населення вони будуть первинними.

Принципи фінансів домогосподарств впливають із розуміння обмеженості їхніх фінансових ресурсів. Обмеженість означає, що наявні у розпорядженні домогосподарства фінансові ресурси мають здатність закінчуватися, що зумовлює існування такого стану речей, коли воно не має можливості спожити усі товари та послуги, які бажали б мати його члени. Домогосподарство, як і суспільство загалом, не здатне забезпечити усіх його членів усім, що вони забажають, чи високим рівнем життя. У таких умовах домогосподарство зіштовхується з необхідністю приймати величезну кількість рішень: кому яку роботу виконувати, хто буде заробляти гроші, а хто виховувати дітей тощо [8, с. 40].

Принцип 1. Домогосподарство вибирає

Щоб отримати деяку необхідну домогосподарству річ, йому зазвичай необхідно відмовитись від іншої, не менш цінної. Прийняття рішення потребує протиставлення однієї цілі іншій. Як прикладу розглянемо проблему розподілу сімейного доходу, яку необхідно вирішувати членам домогосподарства. Вони можуть використати увесь наявний дохід на придбання продуктів харчування, нового одягу чи на купівлю туристичної путівки. Можливо, члени домогосподарства приймуть рішення відкласти частину доходу на «чорний день» чи на освіту дітей. Якщо вони приймуть таке рішення, це означає, що кожна додаткова гривня буде вкладена на будь-яку із цих цілей, а кількість грошей, які домогосподарства можуть використати для купівлі інших благ, зменшується на ту саму гривню.

Принцип 2. Вартість чого-небудь для домогосподарства є ціною того, заради чого прийдеться відмовитись, щоб отримати бажане

Необхідність вибору, прийняття домогосподарством усвідомленого рішення потребує порівняння витрат і благ альтернативного варіанту дій. Часто витрати не такі очевидні, як може здаватися на перший погляд.

Розглянемо, наприклад, процес прийняття домогосподарством рішення про вступ дитини до вищого навчального закладу. Благо, яке дитина, можливо, отримає, полягає у її інтелектуальному збагаченні і перспективах отримання добре оплачуваної роботи. Єдині втрати від вступу до вишу пов'язані із часом дитини. Час, проведений у бібліотеках за підручниками, написанням рефератів чи контрольних робіт не може бути використаний для роботи і отримання заробітної плати.

Ціна, яку потрібно заплатити за благо «навчання у вузі», для домогосподарства є «неотриманою за роки навчання заробітною платою» їхньої дитини. Таким чином, під альтернативними витратами домогосподарства ми будемо розуміти щось, від чого потрібно відмовитись заради отримання бажаного. Ресурс, від якого воно «відмовляється», щоб отримати бажане – це час, за який воно могло би працювати і отримати дохід.

Принцип 3. Домогосподарство реагує на стимули

Оскільки рішення домогосподарств побудовані на порівнянні можливих витрат і додаткових благ, зміна співвідношення між ними, безумовно, вплине на його висновки. Саме стимули, а не покарання можуть змінити поведінку домогосподарства.

Принцип 4. Іноді уряд має можливість покращити фінансовий стан домогосподарства

Держава як об'єднуюче ціле покликана надавати певні суспільні послуги своїм індивідам та створювати умови для підтримання себе самої як єдиного цілого. У такій ситуації протиріччя фінансів виявлятимуть себе у сфері оподаткування. Якщо суспільство основним пріоритетом визнає інтереси держави, то податкова система буде пригнічувати економічні інтереси особистості, а тому протиріччя між особистими і державними інтересами, як правило, вирішуватимуться на користь держави. І навпаки, якщо людина визнається найвищою цінністю суспільства, то держава намагатиметься формувати таку податкову систему, яка б не пригнічувала законослухняного платника податків, а створювала сприятливі умови для реалізації підприємницьких здібностей своїх громадян.

На противагу сплаченим податкам окремі домогосподарства, якщо вони відповідають встановленим критеріям, можуть отримувати за рахунок бюджетних коштів соціальні трансферти. Тобто податок як форма вилучення доходу в окремих суб'єктах економічної системи на користь цілого (держави) і соціальні трансферти на користь окремих домогосподарств стають формою вирішення фінансових протиріч між державою, суб'єктами господарювання та населенням.

Принцип 5. Рівень життя домогосподарств визначається здатністю країни виробляти товари і послуги

Формування доходів населення будь-якої країни залежить від економічного зростання у ній, а їхній рівень є важливим показником добробуту суспільства. Він визначає рівень платоспроможного попиту і соціальні можливості населення. Для задоволення своїх потреб члени домашнього господарства здійснюють певні витрати, тобто використовують наявний у них дохід на певні цілі. Як результат, здатність країни виготовляти товари і послуги (економічне зростання) сприятиме як збільшенню доходів домогосподарств, так і підвищенню рівня забезпечення різноманітних потреб свого населення.

Висновки. Таким чином, під фінансами домогосподарств ми будемо розуміти сукупність відносин, у які вступають домогосподарства з іншими суб'єктами фінансових відносин з приводу формування та використання власних і залучених фінансових ресурсів. До основних принципів організації фінансів домогосподарств як складника фінансової системи країни відносимо усвідомлену домогосподарством необхідність самостійного вибору своїх фінансових рішень і відповідальності за власне майбутнє (домогосподарство вибирає й оцінює вартість того, від чого йому потрібно відмовитись, щоб отримати бажане); стимулом до управління особистими фінансами повинно стати бажання гідного життя у непрацевдатному віці. Роль держави у стимулюванні управління фінансами домогосподарств проявлятиметься в існуванні теоретичної можливості покращити фінансовий стан домогосподарства і в здатності країни забезпечити виробництво товарів і послуг.

Дослідження практики руху фінансових ресурсів домогосподарств через призму їхнього формування на стадії як розподілу, так і перерозподілу ВВП відкриває перспективи майбутніх досліджень у цьому напрямі фінансової науки.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Доходи та витрати населення в Україні [Електронний ресурс] / Державний комітет статистики – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
2. Валовий внутрішній продукт [Електронний ресурс] / Державний комітет статистики – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
3. Ясинська Н.А. Наукове пізнання розвитку особистих фінансів / Н.А. Ясинська // Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі. Сер.: Економічні науки. – 2014. – № 6. – С. 197-203. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvpushk_2014_6_29
4. Кізіма Т.О. Фінанси домогосподарств: сучасна парадигма та доміанти розвитку / Т.О.Кізіма. – К.: Знання, 2010. – 431 с.
5. Юрій С.І. Фінанси домогосподарств: теоретичні підходи до трактування сутності / С. Юрій, Т. Кізіма // Фінанси України. – 2008. – № 8 (153). – С. 3–10.
6. Фінанси: підруч. / [С. Юрій, В. Федосов, Л. Алексєєнко та ін.]; за ред. С. Юрія, В. Федосова. – К.: Знання, 2008.

7. Опарін В.М. Фінанси (Загальна теорія): навч. посіб. / В.М. Опарін. – [2-ге вид., доп. і перероб.]. – К.: КНЕУ, 2002. – 240 с.
8. Мэнкью Н.Г. Принципы Экономикс / Н.Г. Мэнкью [под. ред. проф. В.М. Цветаева и Ю.Н. Каптуревского]. – СПб: Питер Ком, 1999. – 784 с.